

Рецензія на книгу:

В.П. Андрущенко. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: досвід соціально-філософського аналізу. — Київ: ТОВ «Атлант ЮЕМСІ», 2006. — 498 с.

Петро Кравченко

доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, декан історичного факультету Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка

Володимир Петрушов

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та соціології Української державної академії залізничного транспорту (м. Харків)

ФІЛОСОФІЯ ТВОРЕННЯ «ОРГАНІЗОВАНОГО СУСПІЛЬСТВА» В УКРАЇНІ

Рецензована книга має привернути до себе підвищену увагу не лише серед українських інтелектуалів, а й за межами країни, де все ще намагаються зрозуміти феномен незалежності України та її поступ до світової спільноти. Намагаються ..., але ж ніяк не можуть збагнути, чому через п'ятнадцять років політичних і економічних зигзагів у вигляді різнобічних «багатовекторних» реформувань суспільства наша держава продовжує виголошувати та декларувати лише «благі наміри», фактично залишаючись в сірій тіні «країн, що розвиваються».

Авторська палітра думок, ґрунтовані історичні докази і виважено критичний погляд на реальний стан речей в нинішньому українському суспільстві — ось що має

переконати читача познайомитись з цією фундаментальною працею доктора філософських наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки, академіка Академії педагогічних наук України В.П. Андрущенка, яка спроможна розкрити «українські обрії розвитку» усередині країни і далеко за її кордонами.

Примітним є те, що книга видана в рік п'ятнадцятої річниці незалежності України, проте ювілей видався не зовсім урочистим: катастрофа російського літака над Донеччиною і політична криза влади якимось містичним чином поєдналися в переддень святкових заходів, зовсім майже на нівець національно-державницький пафос публічних промов та традиційних зібрань з приводу знаменної дати. Дивне з точки зору ідеологічного забарвлення політичних сил в парламенті в нестямному прагненні будь за що «мати владу» на часовій межі п'ятнадцятиріччя існування визнаної усім світом країни змушує поставити одвічне питання — куди ж ми йдемо? Саме воно рефреном звучить на протязі всього запропонованого читачеві заглибленого соціально-філософського дослідження методологічного підґрунтя, яке має бути запроваджено в практичному втіленні трансформацій упродовж перехідного періоду розбудови нової України.

Означений перебіг останніх подій в країні ще й ще раз переконує у науковій правомірності і обґрунтованості концептуальних підходів автора до сучасних проблем державотворення, їхнього вирішення шляхом реалізації адекватної до соціальних і економічних процесів сьогодення моделі «організованого суспільства». Саме скрізь парадигмальну призму цієї моделі, її філософську і соціологічну експлікації вдається розгледіти обриси майбутнього молодій українській держави. Без перебільшення можна вважати, що перед читацьким поглядом постає справжній (не «заполітизований», а дійсно громадянський!) «Універсал» нації, квінтесенцією якого є філософія творення «мріями осяяного суспільства».

Сталося так, що саме проблема майбуття України визначилася головною в публічно-телевізійній дискусії однієї з передач «Свобода слова» (телеканал ICTV), на яку був запрошений всесвітньо відомий американський вчений Ф. Фукуяма (до речі, автор книги мав певні підстави посилатися у своєму дослідженні на теорію лібералізації цього вченого). У контексті поставленого питання (куди прямує Україна) Ф. Фукуяма розмірковував про нашу країну в умовному світі, пославшись при цьому на надзвичайне ускладнення сучасних процесів глобалізації.

То що, невже «нема пророків у рідній вітчизні»?! Невже власні ідейні надбання не дають змоги усвідомити своє місцезнаходження у світовій спільноті в національних, культурних та цивілізаційних координатах, а не в умовно-часових і умовно-просторових дефініціях? Автор рішуче заперечує інтелектуальну беспорядність політичного «бомонду» і наполягає на тому, що «власну правду у власній хаті треба шукати власними силами». І робить він це з глибоким розумінням всього кола найскладніших питань, що виникли на часі перед суспільством на історичному зламі епох, з почуттям невідкладності вирішення гострих загальнонаціональних проблем. Найголовнішою серед них є чітке усвідомлення місця України в світі не в географічному сенсі, а в екзистенційно-буттєвому значенні (через «локус її життєздатності»). З цього приводу автор пише: «Україна знаходиться там — де б'ється гаряче серце простої української людини, де вона власною працею примножує свій власний добробут, а разом з тим — і добробут народу, в обійми якого кинула її власна доля» [с. 37]. Як тут не згадати про кордоцентризм Г.Сковороди, П.Юркевича авторів «Києво-Печерського патерика»! Цей ментально-креативний витік думки дає поштовх до сучасного сприйняття на національному ґрунті гайдегерівського «питання про смисл буття», яке мислитель продовжував «питанням про істину буття» і далі «питанням про місце (місцевість) топологію) буття». Ці три питання, як вважав

Гайдеггер, «змінюючи одне одного одночасно визначають три кроки на шляху думки про буттєвість світу». Українська буттєвість не є винятком у колі гайдеггерівських питань і якщо «биття гарячого серця» ототожнювати зі «смилом буття», «власну долю, пов'язану з народом» — з «істиною буття», а «обійми народу» (в яких, власне, і відчувається биття серця) — із «місцем буття», то наведена вище цитата має глибинний філософсько-метафоричний зміст національної української ідеї, про яку так багато говорять, пишуть і навіть співають, але жодним чином не надають їй такого патріотичного, просякнутого буттям, значення!

У даному дослідженні ретельно аналізується роль національної ідеї з врахуванням чотирьох (побутового, політичного, теоретичного і пізнавального) рівнів її існування, що дає підстави автору зробити висновок: в ідеалі національна ідея містить в узагальненому вигляді відповіді на запитання: заради чого живе нація, яким ціннісним орієнтирам віддає перевагу, як реалізує свій творчий потенціал в оточенні інших спільнот? [с. 437].

Історичний генезис архітектоніки імперій різних часів, який масштабно розгортається в логіко-хронологічній послідовності аж до падіння останньої в минулому столітті радянської імперії, дозволяє відтворити існуючу проблемність перехідного періоду від соціалістичної формації суспільства до демократично-ринкового типу суспільства, який формується на Україні. На тлі проблемного поля автор книги здійснює аналітичний огляд найбільш привабливих для нашої країни напрямків розвитку з огляду на цінність людини, її свободи, умов самореалізації особистості, демократичних засад. Звичайно, що кожний напрямок розвитку суспільства потребує адекватної моделі (соціального проекту) втілення ідей та концепцій, аутентичних національним особливостям і цивілізаційним досягненням. З урахуванням так званих «параметрів модернізації», «ризиків зростання» і перспектив розвитку» автор зупиняє свій вибір на «організованому

суспільстві як моделі переходу від тоталітаризму до демократії». Це рішення обумовлене далекоглядним баченням суперечливого досвіду державотворення від античності до наших днів, а також цінуванням традиції: Україна завжди прагнула організованості, інтеграції, цілісності (від часів Київської Русі, через козацтво, гетьманщину й до драматичної долі Центральної Ради).

«Організоване суспільство» розглядається як суспільство трансформаційне, перехідне. Воно є полем і школою монополізації державної влади, зростання авторитету політичних партій, налагодження дійсного, а не позірною співробітництва, запозичення політичного досвіду демократичних країн світу й одночасно накопичення власного досвіду. Монополізація державної влади спрямована на подолання тоталітаризму через роздержавлення основних сфер суспільного життя та переведення його на рейки самоорганізації. У даному випадку поняття «роздержавлення» вживається в більш широкому контексті, ніж зміна форми власності, а саме, як звільнення всіх сфер суспільного життя — сім'ї, релігії, мистецтва, науки, культурної традиції, моралі тощо від надмірної опіки з боку держави. Проте держава має залишитися державою. Вона має захищати права та інтереси громадян, інтегрувати суспільство, організовувати життєдіяльність суспільства за допомогою норм права (закону), тобто виконувати притаманні їй функції, але не домінувати над людиною і суспільством, як це мало місце при тоталітаризмі.

Організоване суспільство покликане відшукати розумний баланс між регулятивним і організаційним впливом держави і повноваженнями громадянського суспільства. Розбалансованість утримує в собі загрози суспільної дезінтеграції, формування нелегітимної опозиції, «груп опору» а вслід за цим — громадянського зіткнення, що, як відомо, оновленню та зростанню суспільного організму не сприяє. Конструктивність дослідницької позиції автора

полягає у тому, що він розглядає процеси суспільної організації і самоорганізації в їхній структурно-динамічній взаємопов'язаності.

Цілком справедливо відмічається, що «самоорганізація» не здійснюється шляхом свавілля; вона базується на елементах «організації, вага яких змінюється в міру становлення «самоорганізованого суспільства» [с. 10]. «Організація» в цьому зв'язку постає не як мета, а як засіб, за допомогою якого формуються необхідні умови цивілізованості і культури. Якщо «організоване суспільство перехідне, транзитне, то самоорганізоване суспільство» виглядає стабільним і перспективним. У той же час воно є першим етапом розвитку цивілізаційної цілісності людства. Другий етап — це гармонійне поєднання принципів функціонування «організованості» і «самоорганізованості». Будь-яке прогресуюче суспільство — це суспільство «організоване — самоорганізоване».

Погоджуючись з тим, що така суспільна архітектура можлива лише в «неблизькій перспективі», хочеться акцентувати увагу на одному важливому теоретико-методологічному аспекті поєднання та взаємопроникнення «організації» і «самоорганізації».

Справа полягає в тому, що поєднання двох і більше форм упорядкування систем чи організмів (в тому числі і біологічних), налагодження середовища їхнього існування або функціонування відбувається на рівні «мета організації» — діяльності, яка «знає» або «зумовлює» принципи зближення структур і процесів аж до стану їхнього можливого взаємопоглинання (через проміжні стадії кооперації, конгломерації, асоціації та деякі інші). Паростки «мета-організації» потенційно містить у собі більш розвинена форма, яка еволюційно відбирається по ознакам більшої пристосованості і прогресивності. Чому зник «радянський союз» і чому виник «європейський союз»? Тому що, перший був започаткований тотальним розумом панування «над» структурами, підкореними партійно-адміністративною

ієрархією; другий же був обумовлений дією трансверсального розуму, який узгоджує різні парадигми раціональності, забезпечує справжній суверенітет структур і відмовляється від тотального домінування на користь рівноправного «між» різноманіттям організацій. Історична еволюція пішла від деструктивної ієрархії тоталітарного типу до творче здатної синергії демократичного типу.

Сучасні синергетичні моделі соціального розвитку з врахуванням чинника мета організації, роль якої відіграє моно полярний світовий устрій з глобальними механізмами впливу, базуються на уявленні «купи піску» — вершина «купи» утворюється найбільш динамічними і впливовими організаціями, котрі через свої «параметри порядку» зумовлюють загальну конфігурацію (топологію) «купи», образ якої вміщує у собі не тільки країни світу, а й різноманітні мережі неурядових структур.

Ті організації, що втратили динаміку росту або мають низький потенціал розвитку, скочуються до підніжжя «купи» і утворюють так званий «світовий андеграунд». Ціна утримання на вершині — досить високий ризик енергетичної (а отже і соціальної) катастрофи в разі втрати ресурсних джерел: з суто фізичної точки зору потенційна енергія залежить від рівня (положення) оберту (тіла) відносно поверхні підйому, отже «вершина купи» потребує постійної акумуляції енергетичних ресурсів. Таким чином, глобальне завдання мегаорганізації в умовах виснаження ресурсних запасів і джерел полягає в підтриманні безпечної крутизни скочування до низу «купи».

Як бачимо, у даному випадку концепція «сталого розвитку» має досить умовний характер і стосується вона лише тих організацій, які мають мета організаційні переваги над неудосягненими формами існування. Проте варіативність поведінки моделі «купа піску» досить широка і охоплює всі сценарії розвитку: від «створення» світу і до його «апокаліпсису», коли під натиском «історичного буревію» «купа піску» розпорошиться на «піщані дюни», що означає

появу багатопольярного світу з ізольованими один від одного аралами виживання.

Інший сучасний приклад «організації-самоорганізації» — це Internet, у якому провайдери виконують організаційні функції, а користувачі прагнуть до самоорганізації і здійснюють свої наміри через мережні можливості (такі інтернетовські метафори як «агора», «фронтир», «кіберпростір» вже відображають втілення певних феноменів інформаційної синергетики). Показовим є те, що Internet здатний моделювати і реалізувати будь-які соціальні організми, (самоорганізовані, мета організовані) у віртуальних світах минулого, дійсного та майбутнього (темпоральні світи).

Та в усіх ускладнених форм організації їх, особливо, суспільної організації, треба зважати на тонкий характер взаємодії раціональних та ірраціональних чинників і аж ніяк не вважати ірраціональність за дещо зайве, зле чи регресивне. Достатньо вказати на перехід від безладу до порядку, який містить в собі «фрактальну ірраціональність» (упорядкування на основі схожості, тотожності, відповідності, гомоморфності), щоб утриматись від традиційної ногації ірраціонального. І те, що в сучасному світі релігія почала пошуки шляхів воз'єднання віри з розумом, свідчить про сходження людства на принципово новий щабель свого розвитку. Ось чому важко поділяти думку автора стосовно того, що «дикий, розгнузданий ірраціоналізм, можливо більш загрозливий, ніж більшовизм!» (йдеться про реформи на пострадянському просторі, с. 9). По-перше, більшовизм не є ірраціоналізмом (це занадто висока для нього оцінка), він є історичним Абсурдом — насильницьким виокремленням від дієвого раціоналізму і рятуючого ірраціоналізму, адже більшовицько-комуністична практика втілювала принцип «політичної доцільності» на підґрунті раціоналізації «на свій лад» і жодним чином не визнавала екзистенційний світ людини, його ірраціональні аспекти буття. По-друге, ірраціональне можна критикувати, засуджувати, нехтувати, вважати потойбічним буттям, але воно

всеодно нікуди не зникне (зникнути воно може тільки разом з людським світом). Ірраціональне в житті людини (і в тому ж «організованому суспільстві») посідає своє законне місце: якщо раціональне для нас — це дихання повітрям (пневма), то ірраціональне — це вечірні сутінки, у яких стомлений день поринає в абсолют нічної тиші. Цього, звичайно, можна і не помічати, але заради чого тоді дихати повітрям ...?

Отже і самоорганізація суспільства без врахування екзистенційних потреб і можливостей людини безглузда — це може бути щось на кшталт «шикування в чергу» що вже було не так давно в надто заорганізованому суспільстві!

Суспільна самоорганізація потребує в структурах соціальних інституцій не адміністративно-бюрократичних гілок і ланок з консервативно-гальмуючою дією. А розгалуженої мережі джерел креативної атракції з потужним інтелектом, які б прискорювали процеси прийняття рішень в усіх сферах життєдіяльності суспільства і створювали б привабливі умови для відкритої комунікації «допомогаючої поведінки» громадян і їхньої сумісної праці. Тому автор, цілком обґрунтовано, в якості важливих складових стратегічного ресурсу цивілізаційного поступу української держави, розглядає інтелектуальний потенціал нації, освітню політику, пріоритет культури та моральний розвиток суспільства і особистості.

Загальне враження від прочитаної книги складається під впливом поліфонії продуктивних ідей, що чітко сформульовані в ній, заглиблено-критичного розкриття п'ятнадцятирічної історії незалежної України і талановитого висвітлення світового досвіду державотворення, якого так зараз потребує наше суспільство. Це захоплює враження згодом, після внутрішнього осмислення і навіяних роздумів, переростає у відчуття впевненості в можливості досягнення кінцевої мети — створення в Україні сучасного «організованого суспільства».

Надійшла до редакції 22.01.2007 р.